

Witold J. WILCZYŃSKI

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

UKRAINA A. D. 2017

Abstrakt:

Ukraina jest dzisiaj państwem, którego przyszłość wydaje się bardzo trudna do przewidzenia z uwagi na krzyżujące się na jej terytorium sprzeczne interesy mocarstw, rodzące się w poszczególnych jej częściach tendencje separatystyczne, bardzo trudną sytuację gospodarczą, oraz nasilający się z roku na rok exodus ludności. W opracowaniu przedstawiono geograficzne uwarunkowania określające ogromny potencjał Ukrainy, który z uwagi na zaszłości historyczne jak i obecną sytuację polityczną, nie może zostać wykorzystany dla dobra państwa i narodu. Powoduje to, że dysponując najlepszymi warunkami dla rozwoju rolnictwa oraz ogromnym potencjałem przemysłowym, Ukraina pozostaje jednym z najbiedniejszych państw naszej części świata. Największą przeszkodą uniemożliwiającą nie tylko rozwój, ale samo przetrwanie państwa, nie są separatystyczne ugrupowania wspierane przez Moskwę, prowadzące operacje przeciwko armii ukraińskiej na wschodzie kraju, ale patologiczny system rządzenia, który umożliwia skrajnie niesprawiedliwy i nieefektywny rozkład dochodów w społeczeństwie oraz wyprowadzanie bogactwa z kraju przez uprzywilejowaną mniejszość.

Słowa kluczowe: geografia, geopolityka, Ukraina.

Ziemia

Ukraina należy do największych pod względem obszaru państw naszej części świata. Większość jej terytorium mieści się w obrębie rozległej Równiny Ruskiej (ros. *Русская Равнина*, ang. *Russian Plain*, wł. *Pianura Sarmatica*), która u nas najczęściej nazywana jest niezbyt poprawnie Niziną Wschodnioeuropejską¹. Jest to zwarty obszar między Karpatami i Bałtykiem na zachodzie a Uralem na

---

¹ Obszar nazywany w Rosji Równiną Ruską jest zróżnicowany morfologicznie i w znacznej części nie stanowi niziny, tylko wyżynę; z kolei jej europejskość może być zakwestionowana, skoro rozdzielenie Europy od Azji wzdłuż Uralu, przyjęte przez Międzynarodową Unię Geograficzną, *de facto* nie stanowi granicy i posiada jedynie status „linii umownej”, występującej ponadto w wielu wariantach. Kwestie te analizował m.in. W. Wilczyński (2014).

wschodzie, od mórz Oceanu Arktycznego na północy do Morza Kaspijskiego, Kaukazu i Morza Czarnego na południu. Rozczłonkowany i silnie zróżnicowany krajobrazowo półwysep Europy rozszerza się tu i przechodzi w znacznie mniej urozmaiconą, zwartą masę lądową kontynentu Eurazji. Względna monotonię Równiny Ruskiej tłumaczą jej dzieje geologiczne. W przeciwieństwie do Europy, której podłoże składa się z bardzo wielu fragmentów różnego pochodzenia i wieku (co tłumaczy znaczne urozmaicenie rzeźby), Równina Ruska mieści się w całości w obrębie kontynentalnej platformy, czyli dużego i stabilnego fragmentu skorupy ziemskiej, skonsolidowanego już na najwcześniejszym etapie geologicznych dziejów Ziemi. W jej strukturze można jedynie wyróżnić wyniosłości krystalicznego fundamentu, gdzie na powierzchni występują najstarsze na Ziemi skały magmowe i metamorficzne, oraz obszary, na których fundament ten jest obniżony i pokryty płasko leżącymi warstwami skał osadowych. Urozmaicenie to jest przyczyną, dla której większa część Równiny Ruskiej stanowi wprawdzie równinę, ale nie jest to bynajmniej obszar płaski, pozbawiony nierówności. Dotyczy to także jej południowej polaci, położonej na północ od Morza Czarnego, która znajduje się w granicach Ukrainy.

Terytorium Ukrainy rozciąga się ze wschodu na zachód na odległość ponad 1200 km, obejmując północne wybrzeża Morza Czarnego i Azowskiego, oraz leżące w głębi lądu równiny wraz z fragmentem łuku Karpat. Ze względu na zróżnicowanie fizjograficzne Ukraina dzieli się na trzy równoleżnikowe pasy: południowy nizinno-górski, środkowy wyżynny i północny nizinny. Do pasa południowego zaliczamy Nizinę Czarnomorską i Krym z Górami Krymskimi oraz Karpaty wraz z Niziną Zakarpacką, stanowiącą fragment Niziny Panońskiej. Pas środkowy obejmuje Wyżynę Wołyńsko-Podolską, Naddnieprzańską, oraz Grzbiet Doniecki. Na północ od wymienionych krain położone są obniżenia Polesia i Niziny Naddnieprzańskiej. Góry Krymskie i Karpaty to jedyne części terytorium Ukrainy wychodzące poza obręb Równiny Ruskiej.

Z uwagi na uwarunkowania klimatyczne, południowa i środkowa część (ca 40% powierzchni) Ukrainy znajduje się w strefie stepu, którą przerywają jedynie góry porośnięte w dolnych partiach lasami. Naturalną formacją roślinną północnej połowy terytorium Ukrainy jest lasostep, zajmujący około 1/3 terytorium. Obejmuje on step łąkowy oraz lasy liściaste z grabem, dębem, lipą, wiązem, wierzbą i topolą. Północno-zachodnia część Ukrainy należy do strefy lasów, gdzie przeważają drzewostany sosnowe, sosnowo-dębowe, olszyny i grądy.

Geograficznym centrum a zarazem trzonem geologicznym dzisiejszej Ukrainy jest Wyżyna Naddnieprzańska, położona między zakolem dolnego Dniepru a doliną Bohu, od okolic Żytomierza i Berdyczowa po Zaporozże. Występujący tu blisko powierzchni, odporny na wietrzenie, krystaliczny fundament jest przyczyną, dla której płynący na południe Dniepr przed swoim ujściem, wykonuje wielkie zakole ku wschodowi, starając się ominąć rozciągającą

się równoleżnikowo przeszkodę. Jego koryto na odcinku między miastami Czerkasy i Nikopol częściowo wyżłobione jest w twardym, krystalicznym podłożu, co sprawia, że dno jest nierówne, rzeka płynie niespokojnie i pojawiają się porohy, których nie byłoby, gdyby koryto uformowane było w materiale bardziej podatnym na erozję. Porohy odgrywały ważną rolę w dziejach tych ziem, utrudniając żeglugę od czasów Waregów i częstokroć oddzielając od siebie odmienne kultury i państwa. Z punktu widzenia I Rzeczypospolitej, obszary za porohami (Zaporoże, Kozaczyzna zaporoska, Sicz) stanowiły często źródło zagrożenia dla obszarów kresowych po prawej stronie Dniepru. Obecnie, z uwagi na spiętrzenie wód Dniepru za pomocą zapór, porohy zostały ukryte pod powierzchnią wód sztucznych zbiorników. Powierzchnia Wyżyny Naddnieprzańskiej wznosi się od 150 do 250 m n.p.m., osiągając maksimum 324 m na południe od Berdyczowa. Charakteryzuje się płaskimi wierzchowinami wododziałowymi oddzielonymi od siebie głębokimi dolinami rzek i białkami, czyli suchymi dolinami wykorzystywanymi przez ciekłe okresowe. W dnach obniżen i zboczach dolin odsłaniają się zwietrzliny skał krystalicznego fundamentu, które na wierzchowinach pokrywają jeszcze grube płyty lessu. Stanowi on podłoże bardzo urodzajnych czarnoziemów, powstałych w warunkach roślinności stepowej. Są one wykorzystywane w rolnictwie zorientowanym na uprawę pszenicy, kukurydzy, buraków cukrowych i tytoniu. Jedynie północno-zachodni fragment Wyżyny Naddnieprzańskiej (okolice Żytomierza) znajduje się w strefie lasostepu, gdzie przeważa uprawa lnu i konopi oraz ziemniaków. Prekambryjskie skały tarczy ukraińskiej zawierają wielkie złoża rud żelaza a także rud manganu we wschodniej części tarczy w zakolu Dniepru, oraz rud tytanu koło Żytomierza. Wszystkie te surowce są podstawą ukraińskiej metalurgii, której ośrodki zlokalizowane są m.in. w naddnieprzańskich miastach takich jak Zaporoże, Dnipro (d. Dniepropietrowsk, d. Jekaterynosław), Nikopol, Krzemieńczug. Ponadto, środkowa część tarczy ukraińskiej to także ważny obszar wydobywania rud uranu, które stanowią bazę surowcową dla ukraińskiej energetyki atomowej.

Przedłużeniem Wyżyny Naddnieprzańskiej po wschodniej, zaporoskiej stronie Dniepru jest Grzbiet Doniecki (*Донецкий Кряж*), którego wschodnia część znajduje się już na terytorium Rosji. Jego północno-wschodnią granicą jest dolina rzeki Doniec. Pod względem rzeźby obszar ten przypomina Wyżynę Naddnieprzańską, ale podłoże krystaliczne obniża się na wschód od zakola Dniepru, chowając się pod osadami paleozoicznymi, zawierającymi bogate złoża węgla kamiennego (około 100 pokładów o miąższości 0,5-2,5 m). Fakt ten spowodował, że krajobraz tej części Równiny Ruskiej został całkowicie przekształcony. Na miejscu części dawnych stepów zaporoskich, które Kozacy odebrali w przeszłości tatarskim ordom (*Донщина*) znajduje się dzisiaj wielki obszar zurbanizowany i okręg przemysłowy, zwany Zagłębiem Donieckim (Donbas, od ros. *Донецкий Угольный Бассейн*). Jest to najgęściej zaludniona część Ukrainy i jej największe skupisko ludności (około 5 mln). Największym

ośrodkiem jest liczący milion mieszkańców Donieck (d. Stalino, d. Juzowka, od nazwiska szkockiego przemysłowca z XIX wieku Johna Hughesa). Podstawą rozwoju Donbasu jest wydobywanie węgla kamiennego, które przed wybuchem konfliktu z Rosją przekraczało 60 mln ton rocznie. Węgiel stanowi surowiec dla miejscowego przemysłu chemicznego i metalurgii, a także jest wykorzystywany w elektroenergetyce i ciepłownictwie. Ponadto Donbas to największa na Ukrainie koncentracja przemysłu elektromaszynowego, w tym także zakładów pracujących na potrzeby armii.

Zachodnią część wyżynnego pasa Ukrainy tworzy Wyżyna Wołyńsko-Podolska, której kontynuacją w kierunku zachodnim jest Wyżyna Małopolska. Fundament prekambryjski pokrywają tu osady paleozoiczne, mezozoiczne i trzeciorzędowe o miąższości rosnącej ze wschodu na zachód. Wzdłuż górnego Bugu prowadzona jest eksploatacja złóż węgla kamiennego (Sokal), których przedłużeniem jest nasze Zagłębie Lubelskie. Skąły paleozoiczne i mezozoiczne pokryte są lessem i odsłaniają się w zboczach i dnach licznych dolin rzek (przede wszystkim Dniestru i jego dopływów), głęboko rozcinających powierzchnię Wyżyny. W północno-zachodniej części charakterystyczne są krawędzie, znane także w Małopolsce, wytworzone w utworach mezozoiku, osiągające wysokość względną 65 m. Tutaj też Wyżyna osiąga kulminacje w obrębie Roztocza, Gologór (472 m, Kamuła), Woroniaków i tzw. Gór Krzemienieckich (408 m). Jej powierzchnia obniża się bardzo łagodnie w kierunku południowo-wschodnim, podczas gdy od północy, od strony Polesia widoczna jest wyraźna krawędź w morfologii o wysokości 20-60 m. Obniżenie w obrębie Wyżyny ciągnie się także wzdłuż frontu Karpat (Podkarpacie, w pd-wsch. części nosi ono nazwę Pokucie). Odpowiada ono strukturalnemu zapadlisku przedkarpacciemu, wypełnionemu seriami morskich osadów paleogenu i neogenu, z których prowadzi się eksploatację ropy naftowej i gazu ziemnego w okolicach Borysławia i Daszawy, a także soli (Kałuż, Stebnik) i siarki (Nowy Rozdół).

Północny pas Ukrainy obejmuje przede wszystkim Polesie – rozległe, częściowo bagniste, w znacznej części porośnięte lasami obniżenie, położone na wysokości 140-160 m n.p.m., wypełnione utworami fluwioglacjalnymi i aluwialnymi o miąższości do 200 m. Znajduje się ono w dorzeczu Prypeci i Desny (dopływy Dniepru) i dzieli się na 5 części: Wołyńskie, Żytomierskie, Kijowskie, Czernihowskie i Nowgorodzko-Sewerskie. Na Polesiu Wołyńskim pod cienką pokrywą piaszczystą zalegają wapienie kredowe, w których rozwijają się zjawiska krasowe, co tłumaczy występowanie jezior wypełniających głębokie zapadliska. Z kolei na Polesiu Czernihowskim w podłożu występują skały magmowe, m.in. bazalty. Polesie Wołyńskie na zachodzie przechodzi w Polesie Lubelskie, podczas gdy we wschodniej części przedłużeniem Polesia Czernihowskiego i Nowgorodzko-Sewerskiego jest niemal równie płaska Nizina Naddnieprzańska (po lewej stronie Dniepru), która stanowi obszar przejściowy do Wyżyny Środkoworuskiej (położonej w większości na terytorium Rosji) i do

Grzbietu Donieckiego. Nizina Naddnieprzańska stanowi strukturalne obniżenie między tarczą ukraińską a położonym dalej na północ krystalicznym masywem woroneskim, wypełnione młodszymi osadami, pokrytymi utworami polodowcowymi na północy i lessami na południu. Osadowe skały wypełniające wspomniane obniżenie zawierają znaczne złoża gazu ziemnego (Szebelinka na pd. od Charkowa, Priluki). O ile Polesie posiada krajobraz leśno-rolny z rozległymi łąkami, uprawami ziemniaków i konopi na przeważnie piaszczystych glebach bielcowych, Nizina Naddnieprzańska to obszar prawie pozbawiony lasów, gdzie rolniczo wykorzystywane są czarnoziemy (pszenica, buraki cukrowe, słonecznik).

Największą część południowego, najbardziej zróżnicowanego pasa Ukrainy, zajmuje Nizina Czarnomorska, przylegająca do Morza Czarnego i Azowskiego aż po deltę Dunaju. Jest to płaska, sucha równina stepowa, nieznacznie nachylona na południe. Jej podłoże stanowią grube warstwy osadów morskich pokryte lessami i utworami lessopodobnymi. Rozcinają ją szerokie doliny rzek (z seriami teras), m.in. Dniepru, Bohu i Dniestru. Dla płaskich wododziałów charakterystyczne są tzw. pody, czyli rozległe na kilkaset m i głębokie do kilku m obniżenia utworzone na skutek procesów sufozji (osiadanie gruntu w efekcie wypłukiwania składników głębiej znajdujących się skał). Na brzegu morskim w zachodniej części liczne są urwiska z osuwiskami oraz głęboko wcinające się w ląd limany (z których największe to zatopione dolne odcinki dolin rzek i bałek), niektóre na skutek braku dopływu wody odcięte piaszczystymi mierzejami od morza i zasolone. Wschodnia część wybrzeża jest płaska z mierzejami. Nizina Czarnomorska to przeważnie obszar użytkowany rolniczo, przy czym przeważa sadownictwo, uprawa tytoniu, słonecznika, kukurydzy, pszenicy oraz hodowla bydła. W części zachodniej dużą rolę pełni także uprawa winnej latorośli i hodowla owiec. Czarnoziemy, które dominują na całym obszarze, na wybrzeżu między Odessą a Chersoniem oraz nad Morzem Azowskim ustępują glebom kasztanowym z płatami słońców. Przedłużeniem Niziny Czarnomorskiej jest północna i środkowa (nizinna) część półwyspu Krym, połączonego z lądem stałym wąskim na 8 km przesmykiem Perekopskim. Stepowy Krym posiada płytkie doliny okresowych rzek i słone jeziora. Wzdłuż wybrzeża wschodniego znajduje się rozległa płytkowodna zatoka Siwasz, oddzielona od Morza Azowskiego mierzeją o nazwie Arabacka Strielka. Wzdłuż południowo-wschodniego wybrzeża przebiegają Góry Krymskie, stanowiące element systemu alpejskiego, osiągające w nadmorskiej części wysokość 1545 m (Roman-Kosz). Główne pasmo budują przeważnie mezozoiczne skały wapienne, tworzące w górnych partiach bezleśne, płaskie, skrasowiałe stoliwa (яйла – nazwa w języku tureckim oznaczająca letnie pastwisko). Stoki gór w dużej części porastają lasy dębowe, bukowe i sosnowe, a na wierzchołkach przeważają stopy górskie. Na wybrzeżu południowo-wschodnim Krymu, u stóp gór panuje klimat podzwrotnikowy. Wśród

tutejszych lasów dębowych i jałowcowych pojawiają się liczne gatunki wiecznie zielonej flory śródziemnomorskiej.

Ważną częścią państwa ukraińskiego, zaliczoną tutaj do pasa południowego jest odcinek łuku karpackiego, wraz z fragmentem nizinnego zapadliska znajdującego się wewnątrz tego łuku. Karpaty na odcinku ukraińskim, podobnie jak polskie Beskidy, składają się z równoległych do siebie grzbietów o wyrównanych wierzchołkach, często asymetrycznych w przekroju poprzecznym (stoki północno-wschodnie bardziej strome od południowo-zachodnich). Najwyższe wzniesienia przekraczają nieznacznie 2000 m (Howerla w masywie Czarnohory, 2061 m). Charakterystyczne są doliny przebiegające równoległe do grzbietów, oraz poprzeczne odcinki przelomowe, utworzone przez Dniestr, Czeremosz i ich dopływy. Karpaty są w dolnych partiach porośnięte lasami bukowymi i świerkowo-jodłowymi. Wyżej znajdują się lasy świerkowe i zarośla kosodrzewiny, zaś od wysokości 1850 m pojawiają się rozległe łąki górskie (połoniny). Są one wykorzystywane przez rusińskich górali (Huculów) jako sezonowe pastwiska dla owiec. Huculi poza tym uprawiają niewielkie kawałki ziemi w dolinach i trudnią się pozyskaniem drewna. Po wewnętrznej stronie łuku karpackiego (od strony południowo-zachodniej) znajduje się podzielone dolinami dopływów Cisy pasmo Karpat Wulkanicznych. Na ich stokach i na otaczającej aluwialnej Nizinie Zakarpackiej rozwija się uprawa winnej latorośli i sadownictwo, a także uprawa tytoniu i kukurydzy.

Zaludnienie

Patrząc na mapę zachodniej części Eurazji nie sposób uniknąć spostrzeżenia, że terytorium Ukrainy znajduje się w miejscu szczególnym. Szeroki pas stepowy na północ od Morza Czarnego to odwieczny szlak łączący wnętrze kontynentu z Europą (zauważył to m.in. Wacław Nałkowski, który użył określenia „droga narodów”). Dopóki Europa pozostawała w mrokach barbarzyństwa, droga ta nie miała większego znaczenia. Stepy czarnomorskie były wówczas zamieszkałe przez ludy scytyjskie i sarmackie² opisane przez Herodota, które utrzymywały stosunki z Grekami, posiadającymi na wybrzeżach swoje kolonie i faktorie handlowe. Dopiero kiedy w Europie powstało mocarstwo (Rzym) rozszerzające swoje granice i zwiększające swój potencjał, stało się ono przedmiotem zainteresowania ludów, do których docierały informacje o jego bogactwie i potędze. Dotyczy to zwłaszcza ludów irańskich, ugrofińskich, tureckich i mongolskich, które koczowały ze swoimi stadami na stepach i pustyniach Kipczaku. Pierwszymi, którzy w dążeniu do Cesarstwa Rzymskiego nawiedzili czarnomorskie stepy u schyłku ery starożytnej i podbili w III wieku greckie kolonie, byli Goci pochodzący ze Skandynawii oraz

---

² Według Czesława Białczyńskiego (2012), Scytowie i Sarmaci to najbardziej prawdopodobni przodkowie Słowian, na co wskazują wyniki badań genetycznych (obecność haplotypu Y-STR).

indoirañscy Alanowie. Już w IV wieku ulegli oni tureckiemu (a według niektórych badaczy słowiańskiemu) ludowi Hunów, i zmuszeni do schronienia się na terytorium Cesarstwa Rzymskiego. Po upadku imperium Hunów w V wieku terytorium dzisiejszej Ukrainy znalazło się w granicach państwa innego ludu tureckiego – Proto-Bułgarów, których w VII wieku wyparli na Balkany pochodzący z Kaukazu Awarowie. Już w końcu VIII wieku pojawili się ugrofińscy Madziarowie, którzy w X wieku musieli opuścić czarnomorskie stepy i przesunąć się dalej na zachód pod naporem altajskich Pieczyngów i Polowców. Potomków tych ostatnich spadkobiercy kniaziów wareskich (Rusów) pokonali dopiero w XII wieku. W wieku XIII nastąpiła wielka inwazja Mongołów, która zapoczątkowała istnienie chanatów tatarskich, obecnych na wschodzie ziem ukraińskich aż do XVIII wieku.

Od ostatnich wieków starożytności ziemia ukraińska należy do najbardziej niespokojnych miejsc, gdzie dochodziło do częstych, pełnych okrucieństwa wojen, eksterminacji i prześladowań. Sytuacja nie uległa bynajmniej poprawie w erze nowożytnej, kiedy obszary te stały się przedmiotem rywalizacji Rzeczypospolitej, Moskwy, Chanatu Krymskiego i Turcji. O zwycięstwie Moskwy zdecydowali miejscowi Kozacy, którzy postanowili zwrócić się przeciwko Polsce. Włączony w granice Cesarstwa Rosyjskiego kraj został nazwany Małorosją, co oznaczało m.in. wyeliminowanie miejscowego języka rusińskiego z życia publicznego i zapoczątkowanie procesów wynaradawiania. Wschodnia i środkowa Ukraina doznała największych klęsk w latach 1932-33 oraz 1946-47, kiedy sprowokowane przez Sowietów klęski głodu doprowadziły do śmierci ponad 10 milionów ludzi (Serczyk 2001; Chojnowski, Bruski 2006). Setki tysięcy mieszkańców Ukrainy pochodzenia polskiego oddało życie z rozkazu Stalina w latach 1937-39. Wielkie katastrofy humanitarne nie ominęły także zachodniej Ukrainy, kiedy ostatecznie przestała być ona częścią Rzeczypospolitej. Doznały ich wszystkie narodowości zamieszkujące te obszary, włączając w to Polaków. Chodzi tu m.in. o wielką tragedię kilkudziesięciu tysięcy obywateli II Rzeczypospolitej, którzy w czerwcu i lipcu 1941 roku ponieśli śmierć męczeńską z rąk uciekających przed Niemcami bolszewików (Milewski, Pyżewska, red., 2003), a także masakrę dokonaną na obszarze Wołynia i Galicji wschodniej przez Ukraińską Powstańczą Armię w latach 1943-44, kiedy ponad 100 tysięcy polskich mieszkańców (a także Ukraińców odmawiających udziału w mordach) zostało zamordowanych ze szczególnym okrucieństwem (Siemaszko 2008). W wyniku walk i akcji odwetowych zginęło wówczas także 30 tysięcy Ukraińców.

Pomijając wspomniane akty ludobójstwa, na strukturze etnicznej współczesnej Ukrainy silne piętno odcisnęła polityka prowadzona przez władze Związku Sowieckiego, której wyrazem były masowe deportacje ludności polskiej, ukraińskiej i żydowskiej do Turkiestanu i na Syberię, i jednoczesne zasiedlanie ludnością rosyjską miejscowości opuszczonych lub wymarłych podczas klęsk głodu (zaludnienie wielu obwodów środkowej i wschodniej

Ukrainy zmniejszyło się w wyniku śmierci głodowej w latach 1932-33 o ponad 20%). Efekt tego jest taki, że dzisiaj Ukraińcy stanowią w swoim kraju 78% ludności, a we wschodnich i południowych obwodach Ukrainy znaczącą mniejszością są Rosjanie (w obwodach donieckim i ługańskim stanowią oni większość, podobnie jak na Krymie). W czasach Związku Sowieckiego znaczna część Ukraińców zamieszkujących w centrum i na wschodzie kraju zaprzestała używać języka ukraińskiego, przyjmując rosyjski, co nie przeszkadza im jednak uważać się za Ukraińców. Według danych statystycznych rosyjskim posługuje się w życiu codziennym 15% Ukraińców, ale jest wielce prawdopodobne, że jest ich znacznie więcej, wzięwszy pod uwagę, że dominują oni nawet na Kijowszczyźnie, a nie brakuje ich także w większych miastach na zachodzie kraju. W obwodzie donieckim, ługańskim i na Krymie język rosyjski jako ojczysty deklaruje odpowiednio 75, 69 i 77% ludności, a w takich ośrodkach jak Kijów, Dnipro, Odessa jest to 30-40%. Tak więc pod względem językowym, a także identyfikacji, wschodnia i południowa Ukraina („Noworosja”) różni się znacznie od środkowej i zachodniej części, znacznie silniej przywiązanej do idei niepodległości i częściej używającej języka ukraińskiego (Malanchuk 2005). Upowszechnieniu rosyjskiego sprzyjał fakt, że nawet po 20 latach niepodległego bytu, ludność wielu części Ukrainy korzystała najczęściej z rosyjskojęzycznych stacji telewizyjnych. Osobom uważającym się za Ukraińców, ale nie znającym języka ukraińskiego przysługuje miano „*chochły*”. Dominują oni wśród Ukraińców zamieszkujących przede wszystkim obszary pozostające poza terytorium II Rzeczypospolitej. Język którym się oni posługują nie zawsze jest tożsamy z literackim rosyjskim. Wielu „*chochłón*” używa w życiu codziennym tzw. surżyku, czyli dialektu mieszanego, który jest bardzo łatwo rozpoznawalny przez etnicznych Rosjan. Posługuje się nim także duża część kilkumilionowej rzeszy Ukraińców zamieszkujących różne regiony Rosji. Surżyk posiada wiele wariantów i jest językiem mieszanym, w którym wymowa i gramatyka pozostaje ukraińska, zaś w słownictwie występuje bardzo wiele zapożyczeń z rosyjskiego. Nie jest on zupełnie znany na zachodzie Ukrainy, podczas gdy w obwodach centralnych i wschodnich używa go ponad 20% ludności (Olszański 2015, s. 42). Oprócz istnienia wielu wariantów surżyka, w obrębie języka ukraińskiego mamy do czynienia ze zróżnicowaniem regionalnym i istnieniem lokalnych dialektów, spośród których szczególnie wyróżniają się stopniowo zanikające dialekty huculskie i bojkowskie używane przez mieszkańców Karpat (Kibycz 2015). Daleko idące różnice świadomościowe jakie są dziedzictwem przeszłości i dzielą społeczeństwo Ukrainy, są podstawą rozwijających się separatyzmów, które w przyszłości mogą przyczynić się do rozpadu państwa (Skalski 2017; Zapalowski 2017).

Podział językowy ludności Ukrainy w dużym stopniu pokrywa się z jej zróżnicowaniem pod względem wyznaniowym. Spośród chrześcijan stanowiących przeszło 70% ludności, większość stanowią wyznawcy prawosławia (ponad 80%), podlegający patriarchatowi kijowskiemu bądź

moskiewskiemu. Na zachodzie Ukrainy (w granicach II Rzeczypospolitej) liczną grupę stanowią także grekokatolicy. Pozostali chrześcijanie to wyznawcy kościoła rzymsko-katolickiego i wielu wyznań protestanckich. Poziom religijności wśród ukraińskich chrześcijan jest niski, gdyż tylko około 20% z nich odbywa regularnie praktyki religijne. Wyróżniają się na tym tle Huculi, w większości wyznawcy prawosławia podlegający patriarchatowi moskiewskiemu, gdzie wskaźnik ten przekracza 60%. Mimo pozornie małego znaczenia religii w życiu Ukraińców, w okresie istnienia niepodległej Ukrainy pojawiło się tam wiele wyznań protestanckich wcześniej całkowicie nie znanych, a także mnóstwo małych sekt. Nawet w średniej wielkości miastach ukraińskich zarejestrowanych jest po kilkadziesiąt różnych związków wyznaniowych. Oprócz chrześcijan, około 2% ludności Ukrainy stanowią muzułmanie, wśród których ogromna większość to Tatarzy krymscy.

Ukraina to jedno z najszybciej wyludniających się państw świata. Katastrofa demograficzna, jaka aktualnie ma tam miejsce, nie ma precedensu w historii wszystkich narodów poza okresami wojen, eksterminacji i klęsk żywiołowych. Od początku istnienia państwa ukraińskiego jego zaludnienie maleje na skutek ujemnych współczynników przyrostu naturalnego, a w ostatnich latach także na skutek masowej emigracji. Obecnie (styczeń 2018) ludność Ukrainy liczy niespełna 42,3 mln ³ (czyli tyle samo, co 60 lat temu i o prawie 10 mln mniej niż w szczytowym 1993 roku) i zmniejsza się w tempie 200-400 tys. rocznie (Чисельність... 2017; Tymoshenko 2014; Sokołowski 2015). Ujemny od wielu lat współczynnik przyrostu naturalnego nieco się poprawia (z -7.5 w 2003 roku do -5.1 promila obecnie), co wynika z współczynnika płodności, który obecnie wynosi ok. 1,5 dziecka na kobietę, ale na przełomie wieków osiągnął najniższy poziom 1,1 (Perelli-Harris 2007). Bardzo niski przyrost naturalny powoduje, że coraz mniejszy udział w całkowitym zaludnieniu mają osoby w wieku przedprodukcyjnym (około 16%), podczas gdy wzrasta udział ludzi starszych (30% stanowią osoby w wieku poprodukcyjnym). Ten ostatni wskaźnik byłby zapewne znacznie wyższy, gdyby nie stosunkowo krótki średni okres trwania życia, który wynosi zaledwie 68,6 lat (według danych Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy – 71 lat). Kobiety żyją na Ukrainie średnio tylko 74 lata, podczas gdy mężczyźni o 10 lat mniej (wiek emerytalny dla mężczyzn w związku z tym jest tam ustalony na poziomie 58 lat). Według badacza rosyjskiego Bułata Nigmatulina, pod względem średniej długości trwania życia dystans jaki dzieli Ukrainę od państw zachodnich jest taki sam, jak przed wiekiem za carskiej Rosji. Dramatyczne zmniejszenie zaludnienia Ukrainy związane jest z tzw. dodatkowymi zgonami (*сверхсмертність*) związanymi z przemianami społeczno-gospodarczymi. Według Nigmatulina, ceną jaką

---

³ Jest to zaludnienie Ukrainy bez Krymu, ale wraz z obwodem ługańskim i donieckim, których części znajdują się poza kontrolą władz ukraińskich. Szacuje się, że zajęte przez separatystów obszary zamieszkuje 4,1 mln osób, co oznacza, że na terytorium kontrolowanym przez Kijów zamieszkuje obecnie ok. 38,2 mln ludzi.

Ukraina zapłaciła za niezależność jest 3,8 mln przedwczesnych zgonów (Нигматулин 2014, s. 9). Ich przyczyny to grabieżcza prywatyzacja majątku narodowego, czemu towarzyszył wzrost ubóstwa, spadek standardu życia i zarazem koncentracja kapitału w rękach oligarchów. Na Ukrainie znajdują się miasta o najwyższej umieralności na świecie (Dnipro, Donieck, Zaporże, Charków, Odessa i Ługańsk). Za przyczynę uważa się dramatyczny spadek standardu życia, likwidację miejsc pracy (kopalnie i fabryki), coraz mniejsze zarobki i alkoholizm. Przedwczesna śmiertelność mężczyzn oraz fakt, że to oni częściej emigrują powoduje silną deformację struktury ludności według płci: na 100 kobiet przypada na Ukrainie tylko 86 mężczyzn.

Średnia gęstość zaludnienia Ukrainy wynosi nieco poniżej 80 osób na 1 km². Ludność rozmieszczona jest jednak w sposób bardzo nierównomierny, co sprawia, że znajdują się tam bardzo rozległe pustkowia. Należą do nich obszary Polesia wzdłuż granicy z Białorusią, część stepów czarnomorskich na wschód od Dniepru i po obydwu stronach doliny Bohu, a także trudno dostępne części Karpat. 68% ludności skupia się w miastach i osiedlach typu miejskiego, których łącznie jest ponad 1300. Największą koncentrację ludności stanowi rozległa konurbacja obejmująca miasta Donbasu, zgrupowane w trójkącie, którego rogi wyznaczają Donieck, Ługańsk i Sławiańsk. Przed rozpoczęciem konfliktu zamieszkiwało tam ponad 5 mln ludzi. Drugim wielkim skupiskiem ludności jest Kijów, zamieszkały przez 2,6 mln osób. Oprócz tego Ukraina ma jeszcze trzy miasta milionowe: Charków, Dnipro i Odessa. Razem wymienione miasta wschodniej połowy Ukrainy grupują ponad 1/4 ludności kraju. Z miast liczących ponad 500 tysięcy mieszkańców (Zaporże, Lwów, Krzywy Róg, Mikołajów), tylko jedno (Lwów) znajduje się na zachodzie Ukrainy. Świadczy to o silnym wpływie ciężkiego przemysłu na rozmieszczenie miast i ludności Ukrainy. W Związku Sowieckim, gdzie największy nacisk kładziono na rozwój przemysłu ciężkiego, preferowane były obszary donieckiego zagłębia węglowego, i ośrodki górnictwa żelaza (Krzywy Róg), oraz miasta położone nad Dnieprem, w pobliżu wielkich zbiorników wodnych i elektrowni (Dnipro, Zaporże, Kijów, Krzemieńczug, Czerkasy). Ze względów ideologicznych starano się wzmacniać także obwody tzw. Noworosji, zwłaszcza miasta nadmorskie, w których najlicniejszy był też żywioł rosyjski (Charków, Mikołajów, Chersoń, Mariupol, Odessa). W obwodach zachodnich nowych inwestycji lokalizowano niewiele, dlatego rozwój miast był znacznie wolniejszy a ich przemysł w dużej mierze „odziedziczony” po II Rzeczypospolitej.

Mimo znacznego tempa depopulacji, Ukraina nie jest wolna od problemu bezrobocia, którego powodem jest narastający kryzys gospodarczy (wg <https://pl.tradingeconomics.com>, ponad 10% w 2017 roku). Jego przyczyną jest fiasko reform strukturalnych, podjętych w latach 90-tych ubiegłego wieku. W następstwie pojawiło się zjawisko masowej migracji robotników i specjalistów do pracy za granicą, m.in. do ośrodków wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego w Rosji, pracowników fizycznych i kobiet jako pomocy domowych do

Polski, Czech i na Węgry, a także do Włoch i Niemiec. Obecnie 2/3 dorosłych Ukraińców wyraża chęć wyjazdu z kraju, a 20% planuje wyjazd na stałe. Średnio rocznie wyjeżdża z Ukrainy 6-9 mln osób w celach zarobkowych. Najwięcej z nich trafia do naszego kraju: w roku 2015 było to 700 tys. osób, w roku następnym już 1,2 mln, a w 2017 już ponad 2 mln. W ślad za pracownikami wyjeżdża młodzież, która podejmuje naukę na uczelniach wyższych, także w Polsce. Duża część migrantów to osoby, które szybko asymilują się w nowym otoczeniu i nie wiążą swojej przyszłości z krajem pochodzenia. W szczególności wielu mieszkańców Ukrainy, nawet tych nie posiadających udokumentowanego polskiego pochodzenia, podejmuje starania o możliwość osiedlenia się w Polsce. Sprzyja temu bliskość etniczna, geograficzna, a także bardzo pozytywne nastawienie do Polski wśród mieszkańców środkowej i częściowo wschodniej Ukrainy, co niestety nie dotyczy Ukraińców z Wołynia i Podola, czyli dawnej wschodniej Małopolski.

Gospodarka

U podłoża wspomnianych wyżej bardzo niekorzystnych procesów demograficznych leżą problemy gospodarcze Ukrainy. Jest to kraj, który do tej pory nie osiągnął w większości dziedzin poziomu produkcji z roku 1990, a jego PKB jest wciąż o 1/4 mniejszy niż u zarania niepodległego bytu. Według B. Nigmatulina gospodarka ukraińska potrzebuje dodatkowych 175 mld dolarów na inwestycje w środki trwałe, aby do roku 2021 przywrócić stan z 1990. Aby było to możliwe, wzrost gospodarczy w najbliższych latach nie powinien być niższy od 5.5% w skali roku (Нигматулин 2014, s. 26). Tymczasem produkcja przemysłowa na Ukrainie spadała w okresie 2011-2016 (wg <https://pl.tradingeconomics.com> wzrost o 2% nastąpił w roku 2016 i od tego czasu oscyluje wokół zera), inflacja przekracza 14% rocznie (w 2015 ponad 48%), spada też wartość wymiany z zagranicą. Według Observatory of Economic Complexity w 2015 eksport zmniejszył się o 30%, spadek miał też miejsce w kolejnych latach (<https://atlas.media.mit.edu>). Według danych Banku Światowego maleje także produkt krajowy brutto. Spadł on w okresie 2012-2017 z 173 do 93 mld dolarów, czyli z 3,8 do 2,2 tys. dolarów per capita (<https://www.gfmg.com/global-data/country-data/ukraine>). Utrata 1/5 ludności i najbardziej niekorzystne w skali światowej wskaźniki demograficzne, dług zagraniczny sięgający 80% PKB, oraz upadek gospodarczy mierzony zmniejszeniem produkcji w większości branż, to są wszystko argumenty na rzecz tezy, że osiągnięcie niepodległości dla Ukrainy okazało się nadzwyczaj kosztowne (*Ukraine Economic...* 2017).

Obecna trudna sytuacja gospodarcza Ukrainy jest konsekwencją upadku, jaki miał miejsce w pierwszych latach niepodległego bytu. Jego główne przyczyny to rozpad sterowanego z Moskwy systemu gospodarczego, którego Ukraina była bardzo ważnym ogniwem. Dostarczała ona na rynek ZSRS znaczną część żywności (1/4 zbóż, 4/5 cukru) oraz produktów górniczych (1/4

węgla i rudy żelaza) i hutniczych (1/3 stali). Na Ukrainie zlokalizowane były wielkie fabryki należące do sowieckiego kompleksu zbrojeniowego. Zerwanie wieloletnich powiązań kooperacyjnych między Ukrainą i podmiotami zlokalizowanymi w innych częściach byłego ZSRS i utrwalonych przez dziesięciolecia łańcuchów dostaw, co nastąpiło w związku z uzyskaniem niepodległości, doprowadziło do poważnych trudności w zbyciu wielu produktów. Jednocześnie na rynku ukraińskim pojawiły się produkty zagraniczne, często lepsze od rodzimych pod względem jakościowym. Nic więc dziwnego, że setki ukraińskich zakładów produkcyjnych zawiesiło działalność, do czego dodatkowo przyczyniła się hiperinflacja (od 1993). Na trudności związane z otwarciem rynku nałożyły się kolejne, będące następstwem prywatyzacji, której efektem jest skupienie kluczowych firm produkcyjnych i usługowych w rękach oligarchów stojących na czele wielkich konsorcjów finansowo-przemysłowych. Według Bulata Nigmatulina była to grabieżcza prywatyzacja państwowego majątku, będąca w istocie procederem kryminalnym („грабительская приватизация государственной собственности сопровождавшаяся криминальными войнами”) (Нигматулин 2014). W ciągu ostatniej dekady ubiegłego wieku produkcja w większości dziedzin rolnictwa i przemysłu spadła o połowę, natomiast wydatki inwestycyjne zmniejszyły się 5-krotnie. Powolny wzrost produkcji zaczął się w ostatnich latach ubiegłego stulecia, dając nadzieję na rozwój. Nadzieje te nie są jednak silne z uwagi na brak stabilności politycznej, co powoduje nawroty recesji (ostatnio w latach 2012-2015) i utrudnia przeprowadzenie niezbędnych reform.

Rolnictwo

Ukraina dysponuje wielkim potencjałem w dziedzinie produkcji rolnej, który tkwi w warunkach glebowych i klimatycznych, a przede wszystkim w ogromnym areale użytków rolnych. Jest ich tam więcej niż łącznie we Francji i w Polsce. Ukraińskie czarnoziemy, które stanowią 1/4 światowych zasobów tego typu gleb, pokrywające większą część terytorium, pozwalają na uprawę wszystkich roślin strefy umiarkowanej. Klimat jest także dogodny dla większości roślin uprawnych, jeśli pominąć niedostatek opadów w części południowo-wschodniej (konieczność sztucznego nawadniania). Użytki rolne zajmują ponad 2/3 terytorium, z czego na grunty orne przypada aż 58%. O kondycji ukraińskiego rolnictwa i o jego efektywności ekonomicznej w większym stopniu niż warunki klimatyczne i glebowe decydują czynniki polityczne i ekonomiczne, a zwłaszcza przekształcenia strukturalne realizowane w ostatnich dwóch dekadach. Wielkość produkcji rolnej na Ukrainie, która mogłaby z powodzeniem pełnić rolę spichlerza Europy i Rosji, od powstania niepodległego państwa spadła w sposób dramatyczny (Tab. 1). Spadek w latach 90-tych ubiegłego wieku był tak głęboki, że mimo wzrostu w kolejnych latach, do dzisiaj Ukraina nie osiągnęła poziomu produkcji z czasów sowieckich. Poziom ten

Tab. 1. Rolnictwo ukraińskie w okresie 1990-2017

Wyszczególnienie	Jednostka miary	1990	2001	2017
Zbiory pszenicy	mln ton	30,4	16,7	26,6
Zbiory jęczmienia	mln ton	9,2	7,1	8,6
Zbiory owsa	mln ton	1,3	0,9	0,5
Zbiory prosa	mln ton	0,3	0,4	0,2
Zbiory buraków cukrowych	mln ton	44,3	15	15,7
Zbiory ziemniaków	mln ton	16,7	13,5	20,8
Zbiory kukurydzy	mln ton	4,7	3,8	19,3
Zbiory słonecznika	mln ton	2,6	2,8	11,2
Zbiory rzepaku	mln ton	1,9	0,7	2,3
Pogłowie bydła	mln sztuk	26,6	9,4	3,6*
Pogłowie trzody chlewnej	mln sztuk	20,1	7,6	6,1*
Pogłowie owiec i kóz	mln sztuk	8,4	1,9	1,3*
Pogłowie drobiu	mln sztuk	246,1	123,7	205,1*
Produkcja mięsa wieprzowego	tys. ton	1576,3	675,9	219,4
Produkcja mięsa. wołowego	tys. ton	1985,4	754,3	53,8
Produkcja mięsa drobiowego	tys. ton	708	193	315,7
Produkcja mleka	mln ton	24,5	12,7	10,3
Produkcja wełny	tys. ton	29,8	3,4	2,0
Produkcja jaj	mld sztuk	16,3	8,8	15,5
Produkcja miodu	tys. ton	50,9	52,4	63,6

Źródła: Kusiński 2005; Prokopenko 2016a, 2016b; *State Statistics Service...* 2018.

*- stan na 1 stycznia 2018

rzepaku, został przekroczony jedynie w produkcji ziarna i oleju słonecznikowego, kukurydzy i produkcji drobiarskiej. Przyczyną tej głębokiej recesji był upadek dotychczasowych struktur organizacyjnych, jakie funkcjonowały w okresie Związku Sowieckiego (spółdzielnie produkcyjne i gospodarstwa państwowe, czyli kolchozy i sowchozy), oraz wielkich i kosztownych programów realizowanych w ramach gospodarki sterowanej za pomocą centralnego planowania. W momencie odejścia od tego utrwalonego systemu gospodarczego, społeczeństwo ukraińskie okazało się słabo przygotowane do nowych realiów ekonomicznych i politycznych oraz zupełnie pozbawione doświadczeń rynkowych. Brakowało ponadto kapitału na inwestycje, a nawet spójnej wizji elit politycznych co do sposobu przeprowadzenia transformacji. Mimo to zlikwidowane zostały kolektywne

Tab. 2. Największe przedsiębiorstwa rolnicze Ukrainy w 2017 roku

Nazwa	Właściciel lub główny akcjonariusz	Areal użytków [tys. ha]	Rodzaje działalności
UkrLandFarming	Oleh Bachmatiuk	605	Produkcja i eksport zbóż
Kernel	Andrij Werewski	603	Produkcja i eksport zbóż i oleju
Agroprosperis NCH	George Rohr, Moris Tabacinic	430	Produkcja zbóż i słonecznika
Mironowski Chliboprodukt	Jurij Kosiuk	370	Produkcja zbóż i drobiu
Astarta - Kijów	Wiktor Iwanczyk	250	Produkcja zbóż i cukru
Mriya Agroholding	Iwan Huta	185	Produkcja zbóż i cukru
Argoton	Grupa spółek (Ługańsk)	151	Produkcja i przetwórstwo pszenicy i słonecznika

Na podstawie: latifundist.com/rating/top100

formy władania ziemią, w tym około 12 tysięcy kolchozów, a ich majątek przeszedł na własność nowo utworzonych przedsiębiorstw niepaństwowych. Siedem milionów byłych kolchoźników, którzy stali się pracownikami nowo utworzonych firm, otrzymało udziały w ziemi (tzw. *paje*, średnio po około 4 ha). Ponadto każdy z nich otrzymał działkę (do 0,4 ha) do prowadzenia przydomowego gospodarstwa indywidualnego. Działki te są w wielu przypadkach podstawą uzyskiwania środków egzystencji (Sarna 2014, s. 2-3). Ponieważ wydaniu aktów własności ziemi byłym kolchoźnikom (co nastąpiło w 2003 roku) nie towarzyszyło uwolnienie rynku ziemi, zaczęła się rozwijać gospodarka rolna w oparciu o dzierżawę gruntów. Obecnie ponad połowa użytków rolnych na Ukrainie jest zagospodarowana przez 50 tysięcy firm działających w oparciu o dzierżawę ziemi (mniej niż 40% użytkowane jest przez indywidualne gospodarstwa). Koszty dzierżawy są bardzo niskie mimo ustalenia przez rząd minimalnego poziomu opłaty na 3% wartości ziemi i są regulowane za pomocą produktów oraz usług, świadczonych często po zawyżonych cenach. System taki doprowadził do powstania wielkich prywatnych tzw. agroholdingów, które korzystają z niskich kosztów pracy, a także z państwowych dotacji na rozwój produkcji rolnej. Część z nich powstała na bazie gospodarstw farmerskich zakładanych w latach 90-tych przez byłych dyrektorów kolchozów. W wyniku fuzji i konsolidacji gospodarstw farmerskich i spółek, niektóre agroholdingi przybrały postać latyfundiów, gospodarujących w różnych regionach Ukrainy (Tab. 2). Największym z nich jest obecnie należący do oligarchy Oleha Bachmatiuka UkrLandFarming, dysponujący arealem ponad 600 tys. ha i eksportujący rocznie 5 mln ton zboża. Wielkie holdingi rolne posiadają też inni oligarchowie, m.in. Ihor Kołomojski (120 tys. ha), Petro

Poroszenko (100 tys. ha), Rinat Achmetow (100 tys. ha). Do 10 największych agroholdingów należy ponad 15% obszaru użytków rolnych (3,1 mln ha). Zajmują się one głównie ekstensywną uprawą pszenicy i słonecznika oraz eksportem zbóż, cukru, oleju i pasz. Mimo dominującej pozycji na rynku, sytuacja wielkich agroholdingów nie jest łatwa. Wiele z nich jest zadłużonych, a niektórym grozi przejęcie przez zagraniczne koncerny. M.in. amerykański Cargill, który wybudował pod Odessą wielki terminal zbożowy o możliwości przeladunkowej 5 mln ton ziarna i jest właścicielem kilku tłoczni oleju słonecznikowego na Ukrainie, ma szansę na przejęcie dużej części UkrLandFarming oraz Mriya.

Na obszarach wiejskich wielkie agroholdingi są często jedynym dostarczycielem miejsc pracy i źródłem inwestycji (elewatory, terminale). Zdarza się, że wyręczają oni państwo i samorzady remontując drogi i inwestując w infrastrukturę socjalną. Jednocześnie postępuje proces feudalizacji stosunków społecznych, który polega na umacnianiu się wąskiej klasy przedsiębiorców rolnych przy jednoczesnej pauperyzacji większości właścicieli *pajóm*, którzy są coraz bardziej uzależnieni od dzierżawców, oferujących im jedyną możliwość zatrudnienia. Jak podaje Sarna, większość właścicieli oddała swoje *paje* w dzierżawę, a wielu z nich nigdy nie widziało swojej ziemi (op.cit., s. 7). Znaczna część z nich to osoby w wieku emerytalnym, nie zainteresowane prowadzeniem własnych gospodarstw. Ponieważ ceny produktów rolnych na Ukrainie rosły 3-krotnie wolniej niż ceny innych produktów, spadek poziomu życia na wsi był dotkliwszy, co wpłynęło na szybką depopulację i całkowite wyludnienie ponad 600 wsi.

Mimo tej niekorzystnej sytuacji, rolnictwo jest dzisiaj najprężniej rozwijającą się dziedziną gospodarki ukraińskiej, osiągającą coraz lepsze wyniki nawet w latach ogólnej recesji. Dlatego rośnie udział rolnictwa w ukraińskim PKB (około 10%) oraz w krajowym eksporcie (30%). Najważniejsza w rolnictwie Ukrainy jest produkcja roślinna, będąca domeną największych gospodarstw i agroholdingów produkujących na eksport. Produkcja zbóż łącznie przekracza już 60 mln ton, z czego połowa przeznaczana jest na eksport. Podstawową rośliną uprawną Ukrainy jest pszenica, uprawiana w całym kraju, a zwłaszcza w pasie wyżynnym (czarnoziemnym) i na stepach czarnomorskich. Podobne rozmieszczenie ma uprawa kukurydzy (która jest traktowana jako roślina pastewna lub eksportowa), której udział w strukturze upraw zwiększa się w kierunku południowym. Z innych zbóż uprawia się jęczmień, żyto, owies, grykę i proso. Spośród roślin przemysłowych największe znaczenie mają buraki cukrowe oraz słonecznik, soja i rzepak. Buraki cukrowe uprawia się w całym pasie wyżynnym, zwłaszcza w jego części zachodniej i środkowej, natomiast słonecznik przeważa na południu i wschodzie kraju. W pasie nizinym (północnym) oprócz zbóż uprawia się ziemniaki i len. W strefach podmiejskich duże znaczenie ma uprawa warzyw (zwłaszcza roślin dyniowatych, m.in. melonów i kawonów), zaś na Krymie, Zakarpaciu i w obwodzie odeskim –

winnice. Na stepach i w strefie leśno-stepowej pasa wyżynnego znajdują się wyspecjalizowane okręgi sadownictwa, uprawy tytoniu oraz chmielu.

Hodowlą zwierząt zajmują się na Ukrainie przeważnie małe gospodarstwa indywidualne, w większości na potrzeby własne. Dlatego produkcja zwierzęca, tak ważna dla wyżywienia ludności, ma o wiele mniejsze znaczenie rynkowe w porównaniu z uprawą roślin. Jedynym obszarem, gdzie jest odwrotnie, są Karpaty. Wynika to z uwarunkowań morfologicznych (górzyste tereny niezbyt dogodne do uprawy), obecności rozległych polonin nadających się do wypasu, oraz tradycji zamieszkujących góry Huculów. Znaczenie komercyjne ma na Ukrainie hodowla bydła, trzody chlewnej i drobiu. Połowę bydła stanowią krowy mleczne. Hodowla mleczno-mięsna dominuje na Polesiu i obszarach podmiejskich. W Karpatach i na południu przeważa z kolei hodowla ras mięsno-mlecznych. Jeśli chodzi o trzodę chlewną i drób, hodowla rozwija się najbardziej intensywnie w strefach podmiejskich. Obwód żytomierski i nikolajowski to ważne okręgi pszczelarstwa, a produkcja miodu osiąga 70 tys. ton, co stawia Ukrainę w grupie największych światowych producentów i eksporterów. Pszczelarstwo to chyba jedyny rodzaj produkcji rolnej na Ukrainie, który opiera się na drobnej i średniej własności, i który nie uległ recesji, w jaką popadła większość ukraińskiego rolnictwa.

Mimo wielu niekorzystnych zjawisk, które przejawiają się ubożeniem wiejskiej części społeczeństwa i degradacją infrastruktury na obszarach wiejskich, rolnictwo ukraińskie jest tą dziedziną gospodarki, która daje nadzieję na pomyślny rozwój w przyszłości. Jak zauważył Sarna (2014), jest to jedyny dział gospodarki, który nie uległ fali recesji jaka nastąpiła po roku 2012. Produkcja roślinna systematycznie wzrasta, wpływając pozytywnie na krajowy PKB. Zbiory zbóż (60 mln ton rocznie) pozwalają na rozwój eksportu (rocznie około 30 mln ton), co stawia Ukrainę wśród największych potentatów światowych, obok Stanów Zjednoczonych i Kanady. Ukraina zajmuje też 3 miejsce w świecie pod względem eksportu rzepaku (za Kanadą i Australią) i 1 miejsce w eksporcie oleju słonecznikowego. Oznacza to, że po utracie rynku rosyjskiego Ukraina zdołała dokonać skutecznej reorientacji swojego eksportu, w czym pomocne jej było zniesienie większości cel importowych przez Unię Europejską, jak również umowy handlowe podpisane przez władze ukraińskie z rządem chińskim.

Przemysł

Mimo stosunkowo długiego okresu, jaki upłynął od rozpadu ZSRS, struktura przemysłu Ukrainy pozostała taka, jaką stworzyli projektanci moskiewscy. W ramach sowieckiej gospodarki Ukraina miała być przede wszystkim dostawcą stali oraz maszyn. Dlatego najważniejszymi gałęziami przemysłu jest górnictwo (zarówno węgla kamiennego jak i rud żelaza i manganu), metalurgia oraz przemysł maszynowy. Z uwagi na strukturę gałęziową jak i przestarzały charakter dużej jego części, przemysł ukraiński

cehuje się bardzo dużą energochłonnością. Dlatego tak wielką rolę odgrywa na Ukrainie zaopatrzenie w energię. Główne jej nośniki to węgiel kamienny, paliwo jądrowe, ropa naftowa i gaz ziemny, oraz energia wodna. Rola węgla kamiennego zmniejsza się stopniowo, zwłaszcza w obecnych okolicznościach konfliktu na wschodzie kraju, który rozgrywa się na obszarze największego zagłębia górniczego, Donbasu. Przed rozpoczęciem konfliktu zbrojnego pracowało tam 35 kopalń: po 5 w Doniecku i Swierdłowsku, po 3 w Antracycie i Rowieńkach, po 2 w Krasnodonie i Dobropolu, a także w Gorłowce, Jenakijewie, Kirowskie, Krasnoarmiejsku, Krasnym Łuczu, Lisiczańsku, Makiejewce, Pierwomajsku, Selydowe, Stachanowie, Szachtarsku, Ternówce, Torez, Udaczne i w Ukrainisku. Obecnie wydobywanie na terytorium kontrolowanym przez Ukrainę prowadzone jest zaledwie w kilku kopalniach na zachodzie i północy Donbasu: w Krasnoarmiejsku, Dobropolu, Lisiczańsku i Pierwomajsku, oraz w Pawlogradzie, odosobnionym ośrodku położonym na zachód od Zagłębia. Z tego względu wzrosło znaczenie kopalń węgla Zagłębia Lwowsko-Wołyńskiego. Nie chroni to jednak Ukrainy przed rosnącym deficytem węgla, stanowiącego jedno z głównych paliw stosowanych w elektrowniach i elektrociepłowniach.

Po zajęciu przez separatystów kopalń węgla kamiennego, wzrosło znaczenie energetyki atomowej, dla której surowiec (ruda uranu) dostarczany jest z ośrodków górniczych Kropiwnicki (d. Kirowograd, d. Elisavetgrad) i Smolino na Wyżynie Naddnieprzańskiej (nie podjęto jeszcze eksploatacji złóż rudy uranowej w dolinie rzeki Kalka koło Słowańska). Aktualnie na Ukrainie pracują 4 elektrownie atomowe, które dostarczają 54% krajowej produkcji energii elektrycznej (Chmielnicka, Zaporoska, Rówieńska i Południowoukraińska). Około 4% energii dostarczają elektrownie wodne 6-stopniowej kaskady Dniepru, a pozostałą jej część produkują elektrownie ciepłone Donbasu, Naddnieprza i Kijowa opalane węglem lub gazem ziemnym (Petrenko 2016). Bardzo poważnym problemem Ukrainy jest duży stopień zużycia bloków energetycznych, których ponad 80% ma już nie mniej niż 35 lat (Kwinta 2010). W bilansie energetycznym Ukrainy ważne miejsce zajmują węglowodory, wykorzystywane w energetyce (gaz), a przede wszystkim jako źródło energii pierwotnej do napędu pojazdów z silnikami spalinowymi (ropa) oraz w gospodarstwach domowych (gaz).

Zaopatrzenie w węglowodory Ukraina zmuszona jest pokrywać dostawami z importu, gdyż krajowe wydobywanie pokrywa zaledwie zapotrzebowanie w zaledwie 30% jeśli chodzi o ropę naftową jak i gaz ziemny. Ropę naftową uzyskuje się ze złóż Niziny Naddnieprzańskiej (Ochtyrka w obwodzie sumskim, Priluki w obwodzie czernihowskim) oraz z obszaru podkarpackiego (Dolina, Daszawa). Nadzieję na uniezależnienie się Ukrainy od importu ropy naftowej dawała możliwość zagospodarowania złóż podmorskich zlokalizowanych na południe od Krymu (pola naftowe: Scytyjskie, Foroskie, Przykerczeńskie i Taurydzkie), a także nie rozpoznanych jeszcze pod względem

zasobów złóż Krasnyj Oskol i Nikolajew w obwodzie donieckim oraz Markowskoje i Staniczno w ługańskim. Obecnie jednak te ważne złoża są poza kontrolą rządu ukraińskiego, dlatego Ukraina importuje roczne znaczne ilości ropy naftowej i produktów jej rafinacji. Największym dostawcą do niedawna była Rosja, ale jej udział szybko maleje na skutek dążeń Ukrainy do dywersyfikacji dostaw. Obecnie z Rosji pochodzi zaledwie około 1/4 importowanej przez Ukrainę ropy naftowej podczas gdy wzrasta udział Białorusi (35%), Litwy, Polski i Rumunii. Dostawy odbywają się za pośrednictwem rurociągu Przyjaźń (z Rosji), tankowcami do portu Pivdenny k. Odessy, oraz cysternami kolejowymi. W wyniku aneksji Krymu przez Rosję, Ukraina utraciła dużą bazę naftową w porcie Teodozja, gdzie można przeladowywać 1 mln ton ropy naftowej rocznie. Nie działają rurociągi systemu naddnieprzańskiego ani rurociąg Odessa-Brody. Prowadzące przez Ukrainę rurociągi tranzytowe z Rosji na zachód są wykorzystywane w coraz mniejszym stopniu. Tranzyt rosyjskiej ropy na zachód przez terytorium Ukrainy zmalał od roku 2008 ponad 2,5-krotnie (Voityuk 2015, s. 137), co wiąże się z uruchomieniem przez Rosjan rurociągu BTS-2 w roku 2012 (jest to połączenie rurociągu Przyjaźń z terminalem naftowym Ust' Ługa nad Zatoką Fińską, pozwalające na eksport ropy z Rosji bez korzystania z tranzytu przez terytoria Białorusi, Ukrainy i Polski). Spośród istniejących na Ukrainie siedmiu rafinerii ropy naftowej aktualnie pracuje tylko jedna (Krzemieńczug), zaś pozostałe oczekują modernizacji, na którą wciąż nie decydują się ich właściciele (są one zlokalizowane w Łisiczańsku, Odessie, Drohobyczu, Chersoniu, Nadwórnej i Szebelince). Niedobór produktów naftowych Ukraina pokrywa importem, głównie z białoruskiej rafinerii Mozyrz. Paliwem powszechnie wykorzystywanym w ukraińskim przemyśle, ciepłownictwie oraz w gospodarstwach domowych jest gaz ziemny, wydobywany w Szebelince koło Charkowa, a także w okolicach Borysławia i Nadwórnej na Podkarpaciu. Wydobyte to (około 20 mld m³) nie pokrywa zapotrzebowania. Sytuację mogłoby poprawić podjęcie eksploatacji rozpoznanych złóż znajdujących się w północnej części Donbasu, w czworoboku Starobielsk – Ługańsk – Swatowo – Kremiennaja (głównie na północ od doliny Dońca). Ponadto, pod dnem Morza Czarnego i Azowskiego zalegają wielkie złoża hydratów gazowych, których eksploatacja pozwoliłaby Ukrainie nie tylko zrezygnować z importu gazu, ale także osiągnąć pozycję ważnego eksportera tego paliwa (<http://novorus.info/news/economy/25403>). Złoża te są obecnie zaanektowane przez Rosję, która do 2012 roku pozostawała głównym dostawcą gazu na Ukrainę. Rosyjski koncern Gazprom sprzedawał na Ukrainę rocznie nawet ponad 50 mld m³ gazu. Dążenia władz ukraińskich do dywersyfikacji dostaw pozwoliły na uniezależnienie się od rosyjskiego gazu. Było to możliwe dzięki dostawom z krajów Unii Europejskiej poprzez gazowe połączenia z Polską, Słowacją i Węgrami, a także dostawy rewersowe gazociągami „Braterstwo”, który jest główną magistralą tranzytową gazu z Rosji na zachód.

Już w 2013 roku z Gazpromu pochodziło nieco ponad 30% importu gazu, a obecnie zakupy gazu w Rosji spadły niemal do zera. Stało się to możliwe z powodu znacznego spadku zużycia gazu na Ukrainie (z około 70 do 34 mld m³ w 2015 roku), co tłumaczy się wyłączeniem znacznej części przemysłu donieckiego, załamaniem gospodarczym (spadek PKB w 2015 roku o 10%), urynkowaniem cen dla odbiorców indywidualnych jak również stosunkowo ciepłymi zimami (Iwański 2016).

Tab. 3. Wielkość produkcji przemysłowej

Rodzaj produkcji	Jednostka miary	1991	2001	2017
Energia elektryczna	Mld kWh	270	173	157
Węgiel kamienny	Mln t	190	84	64
Ropa naftowa	Mln t	5,8	3,7	1,5
Rafinacja ropy	Mln t	58,1	12,1	3,5
Gaz ziemny	Mld m ³	42	17,6	20,1
Ruda żelaza	Mln t	120	48	165
Stal	Mln t	55	33,5	20,9
Obrabiarki	Tys. sztuk	35	1,2	0,1
Traktory	Tys. sztuk	136	2,2	5,2
Kwas siarkowy	Mln t	4,6	1,4	0,54
Soda kaustyczna	Mln t	1,2	0,6	0,1
Nawozy mineralne	Mln t	5,1	2,2	0,1
Papier	Tys. t	299	126	431
Cement	Mln t	22	6,2	6,3
Cegła budowlana	Mld sztuk	9	2,4	1
Tkaniny bawełniane	Mln m ²	539	42	30
Oleje roślinne	Mln t	0,8	0,9	5,3
Cukier	mln t	6,2	1,9	2,0

Źródła: Kusiński 2005; Ovdenko 2011; przegląd aktualności... 2017; *Output...* 2018; strony internetowe organizacji gospodarczych i agencji prasowych.

Jednym z największych odbiorców energii jest ukraińskie hutnictwo, stanowiące tradycyjnie wiodącą gałąź przemysłu. Koncentruje się ono w Donbasie z uwagi na sąsiedztwo kopalń dostarczających niezbędny węgiel koksujący (Donieck, Ługańsk, Makiejewka, Gorłówka), w miastach naddnieprzańskich korzystających z zasobów wody i energii wodnej oraz pobliskich kopalń rud żelaza i manganu (Dnipro, Zaporozże, Krzywy Róg, Nikopol) a także w nadmorskim Mariupolu. Większość zakładów Donbasu znajduje się obecnie na terenach zajętych przez prorosyjskich separatystów,

dlatego nie mają one znaczenia dla gospodarki ukraińskiej. Bardzo korzystną okolicznością z punktu widzenia rozwoju przemysłu ciężkiego jest lokalizacja wielkich złóż rud żelaza i manganu w sąsiedztwie Donbasu, po zachodniej stronie Dniepru. Rudy żelaza eksploatowane są w Krzywym Rogu i okolicach, oraz w pobliżu Krzemieńczuga, podczas gdy mangan pozyskuje się w ośrodkach górniczych Pokrov (d. Ordżonikidze) i Marganec koło Nikopola. Nieco dalej, w Irszańsku koło Żytomierza wydobywa się rudę tytanu wykorzystywanego w metalurgii oraz w przemyśle lotniczym, raketowym i chemicznym. Chociaż produkcja hutnicza Ukrainy spada głównie z powodu konfliktu ogarniającego główny okręg przemysłowy, dział ten zatrudniający około 1 milion pracowników dostarcza wciąż 1/5 przychodów z eksportu. Faktem bardzo istotnym z punktu widzenia interesów państwa ukraińskiego jest struktura własnościowa sektora górniczo-metalurgicznego. Państwo utraciło bowiem niemal całkowicie kontrolę nad tą strategiczną gałęzią ukraińskiej gospodarki. Obecnie jest ona własnością kilku oligarchicznych grup wywodzących się z obszaru postsowieckiego, przy nieznacznym udziale potentatów zachodnich. Największy jest utworzony w roku 2006 i zarejestrowany w Holandii Holding Metinvest B.V., koncern należący do oligarchy Rinata Achmetowa, który produkuje 38% ukraińskiej stali (zakłady Donbasu, Mariupola i Zaporozża). Inni potentaci to Przemysłowy Związek Donbasu (ISD) posiadający zakłady w Alczewsku i Kamiańskie (d. Dnieprodzierżyńsk), holding Evraz rosyjskiego oligarchy Romana Abramowicza (zakłady w Dnipro), koncern Interpipe oligarchy Wiktora Pińczuka (Dnipro), grupa Privat Ihora Kołomojskiego i Henadiya Boholiubowa (zakłady produkcji żelazostopów w Zaporozżu, Nikopolu i Stachanowie), VS Energy rosyjskiego oligarchy Aleksandra Babakowa (huta stali specjalnych w Zaporozżu), itd. Jedynie zakłady metalurgiczne w Krzywym Rogu należą do międzynarodowej korporacji Arcelor-Mittal. Niemal wszyscy oligarchowie wysyłając na eksport produkty ukraińskiego hutnictwa, korzystają z firm pośredniczących zarejestrowanych w rajach podatkowych (Cypr, Kajmany, Brytyjskie Wyspy Dziewicze, Vanuatu i in.) w celu tzw. optymalizacji podatków. W ten sposób eufemistycznie określa się proceder uchylania się od płacenia podatków. Według Władimira Osipowa z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, 13 z 14 przedsiębiorstw metalurgicznych sprzedaje towar specjalnie utworzonym firmom z rajów podatkowych po zaniżonych cenach, aby one mogły zyskiwać sprzedając go po cenach rynkowych. W ten sposób odbywa się drenaż pieniędzy z Ukrainy kosztem interesów narodu i państwa (Kozak 2016). Ale nawet mimo tych niekorzystnych operacji finansowych, eksport stali to wciąż wielkie źródło przychodów z eksportu (21% w 2015 roku; nieco więcej daje tylko eksport płodów rolnych). Oprócz metalurgii do rajów podatkowych przeniesiono dużą część handlu zbożem, prawie cały handel z Rosją i Białorusią wraz z rynkiem gazu ziemnego i produktów naftowych. Przez pierwsze 20 lat niepodległości Ukraina straciła w

ten sposób 167 mld dolarów, z czego 53 mld przypada jedynie na lata 2010-2011 (Дергачев 2013).

W przeciwieństwie do metalurgii, państwo ukraińskie zachowało kontrolę nad rozbudowanym w czasach sowieckich przemysłem zbrojeniowym, który dzięki temu generuje największe wpływy do państwowego budżetu. Większość zakładów zbrojeniowych należy do państwowego koncernu Ukroboronprom, który dzięki wzrostowi wydatków zbrojeniowych państwa (w roku 2015 było to 90 mld hrywien, czyli 5% PKB, w 2016 - 116 mld), podejmuje przedsięwzięcia modernizacyjne i działania mające na celu zmniejszenie uzależnienia od dostaw rosyjskich komponentów. Najważniejsze z nich to Zakłady im. Małyszewa w Charkowie (główny producent czołgów i pojazdów opancerzonych), Kijowskie Państwowe Zakłady Lotnicze Aviant (d. Antonow), zakłady Motor Sicz oraz Iwczenko-Progress w Zaporozżu (silniki do myśliwców i helikopterów), fabryka Chartron w Charkowie (systemy sterowania rakiet), fabryka Jużmasz w Dnipro (rakiety i systemy przenoszenia rakiet), Zakłady Zoria-Maszprojekt w Mikołajowie (gazowe turbiny okrętowe), stocznia w Odessie (kutry artyleryjskie). Przemysł ten posiada rozbudowane zaplecze naukowo badawcze, które tworzą m.in.: Biuro Konstrukcyjne Morozowa w Charkowie, Biuro Konstrukcyjne Jużnoje w Dnipro, Badawczo Projektowe Centrum Budowy Okrętów w Mikołajowie i in. Mimo wielu lat zaniedbań w okresie po uzyskaniu niepodległości, ukraiński przemysł zbrojeniowy zdaje się pokonywać trudności wynikłe z utraty rosyjskiego rynku i rosyjskich kooperantów. Rozwój produkcji zbrojeniowej na Ukrainie jest ściśle związany z potrzebami modernizacyjnymi ukraińskiej armii (Górska-Winter 2015). Uzbrojenie jest jednym z najważniejszych pozycji w ukraińskim eksporcie, który rozwija się dzięki korzystnym kontraktom na dostawy m.in. do Indii, Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Tajlandii, Turcji, Wietnamu, Arabii Saudyjskiej, Chin i państw afrykańskich. Dzięki tym kontraktom Ukraina należy do grona kilku największych światowych eksporterów broni (Sokołowski 2014).

O wiele gorsza jest sytuacja w sektorach przemysłu ukraińskiego nie związanych z obronnością. W wielu zakładach produkcja jest ograniczona lub zatrzymana, jak np. w branży motoryzacyjnej, która dostarcza na rynek rocznie zaledwie 4,9 tys. pojazdów ciężarowych (KRAZ w Krzemieńczugu), około 70 tys. aut osobowych (zaporoski ZAZ, AvtoVAZ w Łucku i Chersoniu), i niespełna 3 tys. autobusów (Lwów). Podobnie jest w branży ciągników rolniczych (Charków), obrabiarek (Kijów, Charków, Odessa), maszyn rolniczych, budowlanych i sprzętu AGD (Tab. 3). Potencjał silnie rozbudowanego w czasach sowieckich przemysłu chemicznego wykorzystywany jest w około 1/3. Dotyczy to zwłaszcza takich kluczowych produktów jak kwas siarkowy (Sumy, Winnica, Odessa), nawozy azotowe (Czerkasy, Równe), fosforowe (Odessa) i potasowe (Kalusz), włókna syntetyczne (Kijów, Sokal, Żytomierz). Jeszcze gorzej jest w branży koksochemicznej, której zakłady mieszczą się głównie na terenach zajętych przez prorosyjskich separatystów.

Stosunkowo dobrze prosperują niektóre zakłady farmaceutyczne (Kijów, Odessa, Charków), kijowska fabryka polimerów, zakład produkcji farb w Dnipro, oraz fabryki należące do koncernu Oriana produkujące m.in. kwas solny, sodę i nawozy potasowe.

W pozostałych dziedzinach przemysłu koniunktura i wielkość produkcji jest silnie uzależniona od formy własności. Najlepiej prosperują i rozwijają się zakłady należące do wielkich oligarchów, którzy dzięki posiadanym koneksjom uzyskują rządowe subsydia i korzystają z różnorodnych form unikania opodatkowania. W szczególności na uwagę zasługuje przemysł rolno-spożywczy, ponieważ w niektórych jego branżach (produkcja olejów roślinnych, cukru, wyrobów cukierniczych), wielkość produkcji zwiększyła się kilkakrotnie nawet w porównaniu do czasów sowieckich. W dziedzinie produkcji tłuszczów roślinnych Ukraina stała się w ostatnich latach światowym potentatem, dostarczając 1/4 światowej produkcji i ponad połowę światowego eksportu (głównie do Indii, Iranu, Turcji, Egiptu i UE). Dostawcami są prywatne spółki, które w większości powstały w pierwszej dekadzie bieżącego stulecia: ViOil IG z Winnicy, Investagrokapital z Krzywego Rogu, Dniprooliya LLC z Dnipro i Radema Ltd. z Równego. Olbrzymią większością olejów ukraińskich stanowi olej słonecznikowy, ale rośnie także produkcja oleju sojowego i rzepakowego. Wielkim potentatem na skalę europejską w branży cukierniczej stała się założona zaledwie 20 lat temu w Winnicy (przez jednego z oligarchów Petra Poroszenkę – obecnego premiera rządu) firma Roshen Corporation. Produkuje ona rocznie pół miliona ton wyrobów w zakładach na Ukrainie (Winnica, Kijów), w Rosji (Lipieck), na Litwie (Kłajpeda) i na Węgrzech (Budapeszt), które za pośrednictwem wielkich centrów logistycznych w Yahotin na Ukrainie i w Lipiecku są eksportowane do ponad 30 państw świata.

Zakończenie

Lokalizacja, rozległość terytorium i jego zwartość, a także potencjał wynikający z różnorodności zasobów, to poważne argumenty uzasadniające wielkie geopolityczne aspiracje Ukrainy. Państwo to obejmuje najlepsze użytki rolne w tej części świata i ogromne zasoby mineralne, położone jest na strategicznej „drodze narodów” łączącej Europę z cywilizacjami Azji. Geografia Ukrainy spowodowała, że Zbigniew Brzeziński uznał Ukrainę za jeden z geopolitycznych sworzni Eurazji (Nowak 2017). Geograficzne właściwości tego kraju powodują też, że władze Rosji tak bardzo nie mogą pogodzić się z utratą swoich wpływów na Ukrainie, co jest następstwem przemian politycznych, jakie nastąpiły tam w 2014 roku.

Geografia Ukrainy, jak w przypadku wszystkich państw powstałych z rozpadu ZSRS, od momentu uzyskania niepodległości ulega istotnym, dynamicznym zmianom. Przejawiają się one w sytuacji politycznej i gospodarczej kraju, odciskając silne piętno na codziennym życiu społeczeństwa i na charakterze krajobrazów poszczególnych regionów. Do procesów najbardziej

wplywających na geograficzną rzeczywistość Ukrainy należy upadek rolnictwa i przemysłu w pierwszej dekadzie niepodległego bytu i odradzanie się niektórych dziedzin produkcji w kolejnych latach już w nowych, odmiennych formach organizacyjnych. To odradzanie się, widoczne zwłaszcza w sektorze zbrojeniowym oraz produkcji zbóż i roślin oleistych pokazuje ogromne możliwości Ukrainy, wyrażone udziałem w produkcji światowej i eksporcie poszczególnych produktów. Upadek z lat 90-tych ubiegłego wieku i późniejsze wahania koniunktury wywołane przyczynami politycznymi (m.in. wojny handlowe z Rosją), spowodowały jednak dotkliwe straty dla państwa, spadek produkcji i eksportu (produkt krajowy brutto spadł w 2014 roku o 6% i w kolejnym roku o 12% po czym oscyluje wokół zera), czego konsekwencją jest kryzys finansowy, przejawiający się m.in. zaległościami w wypłatach pensji, rent i emerytur, a zwłaszcza realnym obniżeniem dochodów ludności i spadkiem siły nabywczej. Średnia płaca realna, która w 2011 roku wynosiła 450 dolarów, spadła w 2017 do zaledwie 200 dolarów, co spowodowało, według wyliczeń MFW, spadek Ukrainy pod względem wielkości siły nabywczej na 105 miejsce w świecie. Redukcji dochodów ludności towarzyszy inflacja (25% w 2014, 43% w 2015) i jednoczesny wzrost cen (np. gaz podrożał 3,5-krotnie, elektryczność i wiele artykułów spożywczych o 70%). Coraz trudniejsze warunki egzystencji powodują, że miliony Ukraińców zmuszonych jest szukać pracy za granicą, a wielu z nich przestaje wiązać swoją przyszłość z rodzinnym krajem. Efektem jest szybkie tempo wyludniania, co musi przynieść niekorzystne skutki dla potencjału państwa w przyszłości. Tym, co w największym stopniu utrwała pesymistyczny obraz Ukrainy jest trwająca na wschodzie kraju wojna z separatystami wspieranymi przez Rosję. Wschodnie i południowe regiony wraz z Krymem, nazywane są oficjalnie Noworosją, co ma podkreślać ich odmienną etniczną i uzasadniać tendencje odśrodkowe, które stanowią realne zagrożenie dla jedności państwa. Nie wydaje się obecnie, aby Ukraina odzyskała kontrolę nad utraconymi terenami, zwłaszcza nad Krymem. Przetrwanie państwa ukraińskiego w pierwotnych granicach nie jest więc możliwe. Ale wspierane z Moskwy ugrupowania separatystyczne walczące z oddziałami ukraińskiej armii nie są jedynym zagrożeniem dla jedności kraju. Równie niebezpieczny wróg kryje się wewnątrz samej Ukrainy. Jest to patologiczny system prawno-ustrojowy umożliwiający skrajnie niesprawiedliwy i nieefektywny rozkład dochodów w społeczeństwie, w którym wąska grupa oligarchów gromadzi ogromne bogactwa kosztem reszty narodu i ukraińskiego państwa. Sytuacja ta rodzi wszechobecną korupcję, która stanowi jedną z najbardziej rzucających się w oczy cech krajobrazu Ukrainy. Jej przyszłość zależy od tego, na ile skuteczne okażą się próby ograniczenia tego zjawiska. Zdecydują one o tym, czy Ukraina obejmująca peryferyjne obszary Europy, w przyszłości się do niej upodobni, czy też stanie się, tak jak w wielu okresach w przeszłości, obszarem na którym brak stabilności politycznej i działalność wpływowych oligarchów, udaremnią naturalne dążenie społeczeństwa do stworzenia normalnych warunków rozwoju. Pogłębianie się

obecnych trudności doprowadzić może w niedalekiej przyszłości do upadku ukraińskiego państwa w jego obecnym kształcie, czemu sprzyja trwający konflikt z Rosją oraz nie zawsze przyjazne stosunki Ukrainy z jej pozostałymi sąsiadami. Współczesne państwo ukraińskie jest miejscem batalii, od której wyników zależy, czy przetrwa ono w obecnym kształcie, czy też ulegnie dekompozycji. Od wyników tej batalii zależeć będzie przyszła mapa geopolityczna tej części świata, a w szczególności przebieg granicy między cywilizacją zachodnią a terytoriami podporządkowanymi Moskwie. W interesie Polski i Zachodu jest, aby biegła ona jak najdalej na wschód. Nie zapominając o konsekwencjach trwającej wojny informacyjnej, o przebiegu tej granicy na terytorium Ukrainy powinni jednak zdecydować sami mieszkańcy tego kraju. Kilka wieków temu Kozaczyzna opowiedziała się jednoznacznie po stronie Moskwy, a przeciwko Rzeczypospolitej. Obecnie dużo zależy od tego, na ile naród ukraiński jest zdolny wyciągnąć wnioski z historycznych skutków tamtej decyzji.

Literatura

- Białczyński, Cz., 2012, *Czy Scytowie byli Słowianami i czy Słowianie są Scytami*, bialczyński.pl/2012/01/21.
- Borko, H., 2015, *Gospodarka ukraińska – perspektywy rozwoju*, [w:] K. Świder, A. Stec, T.Z. Leszczyński (red.), *Współczesna Ukraina – trwałość czy rozpad*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Warszawa-Kraków, s. 80-86.
- Chojnowski, A., Bruski, J.J., 2006, *Ukraina*, Wyd. Trio, Warszawa.
- Górska-Winter, B., 2015, *Potrzeby modernizacyjne ukraińskiej armii – perspektywy dla przemysłu zbrojeniowego*, Biuletyn Nr 48, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
- Iwański, T., 2016, *Ukraina: udana dywersyfikacja dostaw gazu*, Analizy, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia.
- Kibycz, A., 2015, *Procesy akulturacji na Huculszczyźnie*, praca doktorska, Wydział Geograficzno-Biologiczny Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Kozak, M., 2016, *Offshore i korupcja. Ukraiński biznes zamieszkał w rajach*, fousal.pl/artykuly/949012
- Kusiński, W., 2005, *Ukraina*, Wielka Encyklopedia PWN, tom 28, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 250-258.
- Kwinta, W., 2010, *Rynek energii. Ukraina*, Polska Energia, nr 9.
- Malanchuk, O., 2005, *Social Identification versus Regionalism in Contemporary Ukraine*, Nationalities Papers, vol. 33, no. 3.
- Milewski, J.J., Pyżewska A. (red.), 2003, *Początek wojny niemiecko-sockieckiej i losy ludności cywilnej*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa.
- Nowak, P., 2017, *Sworzenie wielkiej szachownicy Zbigniewa Brzezińskiego – współczesne znaczenie geopolityczne*, *Przegląd Geopolityczny*, 22, s. 73-85.

- Olszański, T.A., 2015, *Stan państwa i społeczeństwa*, [w:] K. Świder, A. Stec, T.Z. Leszczyński (red.), *Współczesna Ukraina – trwałość czy rozpad*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Warszawa-Kraków, s. 36-47.
- Output of industrial products by type in 2017, 2018*, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv.
- Ovdenko, L.M. (ed.), 2011, *Industry of Ukraine in 2007-2010*. Statistical publication, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv.
- Perelli-Harris, B., 2007, *The path to lowest-low fertility in Ukraine*, Population Studies, vol. 59, no. 1, s. 55-70.
- Petrenko, I. (red.), 2016, *Production of electricity and selected technical and economic indicators of power plants activity in Ukraine*, State Statistics Service of Ukraine Statistical Bulletin, Kyiv.
- Prokopenko, O.M. (ed.), 2016a, *Crop production of Ukraine*, Statistical yearbook, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv.
- Prokopenko, O.M. (ed.), 2016b, *Animal production of Ukraine*. Statistical yearbook, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv
- Przegląd aktualności gospodarczych na Ukrainie, 2017, Wydział Promocji Handlu i Inwestycji Ambasady RP, Kijów.
- Sarna, A., 2014, *Transformacja ukraińskiego rolnictwa: od kotchozów do agrobolidingów*, Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, nr 127.
- Serczyk, W., 2001, *Historia Ukrainy*, wyd. III, Ossolineum, Wrocław.
- Siemaszko, W., Siemaszko, E., 2008, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, t. 1-2, Wyd. von Borowiecky, Radzymin.
- Skalski, M., 2017, *Źródła separatyzmu w ukraińskim Donbasie*, Przegląd Geopolityczny, 22, s. 128-139.
- Sokołowski, W., 2014, *Ukraina – światowy eksporter broni*, Forum Ekonomiczne, www.forum-ekonomiczne.pl.
- Sokołowski, W., 2015, *Demograficzny potencjał Ukrainy i jego przyszłość*, Forum Ekonomiczne, www.forum-ekonomiczne.pl.
- Soroka, P., 2015, *Ukraiński przemysł zbrojeniowy*, [w:] K. Świder, A. Stec, T.Z. Leszczyński (red.), *Współczesna Ukraina – trwałość czy rozpad*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Warszawa-Kraków, s. 101-109.
- State Statistics Service of Ukraine documents publishing*, 2018, <https://ukrstat.org/en/Noviny/new2018>.
- Tymoshenko, H.M. (ed.), 2014, *Population of Ukraine*. Demographic yearbook, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv.
- Ukraine Economic Update – April 2017*, 2017, The World Bank (www.worldbank.org)
- Voytyuk, O., 2015, *Sektor naftowy Ukrainy: historia i przyszłość*, Polityka Energetyczna, tom 18, z. 2, s. 129-146.
- Wilczyński, W., 2014, *Geopolitical naming in the east of Europe*, European Journal of Geopolitics, 2, s. 79-123.

Zapałowski, A., 2017, *Zagrożenia związane z separatyzmem na obszarze Zakarpacka*, Przegląd Geopolityczny, 22, s. 9-27.

Дергачев, В.А., 2013, *Влияние оффшорного бизнеса на экономику Украины*, esinn_2013_52_8.pdf.

Нигматулин, Б., 2014, *Украина. Цена независимости. Уроки для России*, www.forum-ekonomiczne.pl.

Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017 року, 2017, Державна Служба Статистики України, Київ.

Ukraine A.D. 2017

Ukraine is today a country whose future seems to be very difficult to predict because of the conflicting interests of the superpowers that intersect on its territory, the separatist tendencies emerging in its various parts, the very difficult economic situation, and the exodus of the population, growing year by year. The study presents the geographical conditions determining the huge potential of Ukraine, which due to historical circumstances and the current political situation, can not be utilized for the good of the state and the people. As a result, having the best conditions for agricultural development and huge industrial potential, Ukraine remains one of the poorest countries in our part of the world. The greatest obstacle preventing not only development, but the very survival of the state, are not separatist groups supported by Moscow, conducting operations against the Ukrainian army in the east of the country, but the pathological system of government that allows an extremely unjust and inefficient distribution of income among the population, and the extraction of wealth abroad by the privileged minority.

Key words: geography, geopolitics, Ukraine